

مؤلفه‌های ارتباطات همسایگی در زندگی شهری با رویکرد اسلامی^۱

علی ملکوتی‌نیا*

محمدتقی سبحانی‌نیا**

غلامرضا پرهیزکار***

جعفر رحمانی****

چکیده

ارتباط بین انسان‌ها اساس نظام اجتماعی و پایه پیشرفت جامعه است. این امر امروزه به دلیل مسائلی همچون؛ تغییرات گسترده در زیست شهری، زندگی تحمیلی در مجتمع‌های آپارتمانی، تقلید از الگوهای غربی در مدیریت شهری، و گسترش خرده فرهنگ‌های اجتماعی، با آسیب‌های متعددی مواجه شده است. پیشگیری و رفع این گونه آسیب‌ها نیازمند به طراحی و ترویج الگوی ارتباطات مطلوب اجتماعی، به ویژه در ساحت همسایگی با دیگران است. پژوهش حاضر در این راستا با بهره‌گیری از روش تحلیل محتوای کیفی متعارف کوشیده است مؤلفه‌های ارتباطات همسایگی را از منابع اسلامی استخراج و تبیین نماید. بدین ترتیب که آیات و احادیث مرتبط با موضوع به روش ترکیبی (لغت‌کاوی و معناکاوی) در سه مرحله (رمزگذاری، طبقه‌بندی و انتزاع مضمون) مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند که دستاورد آن، برداشت ۴۲۰ مفهوم بود. سپس مفاهیم به دست آمده با بررسی بیشتر به زیرطبقات شانزده‌گانه تقسیم یافتند و سپس در قالب پنج طبقه (مؤلفه) از جمله: «بی‌آزاری»، «تاب‌آوری (فعال)»، «مسئولیت‌پذیری (اجتماعی)»، «مهرورزی» و «خیررسانی» دسته‌بندی گردیدند. سرانجام پس از فراوانی‌سنجی مؤلفه‌ها و شاخص‌های به دست آمده در این تحقیق، برای ارتباطات همسایگان در زندگی شهری، دو الگوی عملی در قالب‌های «بیوستاری» و «چندبندی» پیشنهاد گردید.

واژگان کلیدی: آپارتمان‌نشینی، اخلاق همسایگی، الگوی ارتباطات همسایگی، زندگی شهری، مؤلفه‌ها و شاخص‌ها.

۱. این مقاله برگرفته از رساله دکتری با عنوان: «طراحی و تبیین الگوی ارتباطات همسایگی در زندگی شهری براساس آموزه‌های اسلامی با تأکید بر احادیث علوی» می‌باشد که توسط نویسنده اول، در دانشگاه قرآن و حدیث (قم)، در سال ۱۳۹۸ تدوین شده است.

* دانشجوی دکتری دانشگاه قرآن و حدیث، و استاد حوزه علمیه قم (نویسنده مسئول)
** استادیار گروه اخلاق دانشگاه قرآن و حدیث، قم
*** استادیار گروه جامعه‌شناسی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، قم
**** دانشیار و مدیر گروه مدیریت دانشگاه بین‌المللی جامعه المصطفی، قم
تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۱۲/۱۴ تاریخ تأیید: ۱۳۹۹/۴/۲۴

alim2200@gmail.com
mt.sobhani@gmail.com
gpicac@gmail.com
gmail.com@0384459

مقدمه و طرح مسئله

شخصیت انسان از پدیده‌هایی نظیر؛ محیط همسایگی و معاشرت با دوستان تأثیر می‌پذیرد (قُرطبی، ۱۴۰۵ق: ج ۱۰، ص ۳۶۱؛ هندی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۱، ص ۱۵۴، ح ۳۱۰۰۸). بدین جهت ارتباط مطلوب با هموعان (الرضی، ۱۴۱۴ق، نامه ۳۱)، به خصوص همسایگان (صدوق، ۱۴۱۳ق، ج ۴، ص ۱۳، ح ۴۹۶۸) رهاوردی است که پیوسته در آموزه‌های دینی با تعبیرات مختلف به‌عنوان امری ناگزیر، مورد تأکید قرار گرفته است. این در حالی است که امروزه شرایط زندگی در شهرها و گرایش به آپارتمان‌نشینی - که به یک ضرورت تحمیلی مبدل شده است -، ارتباط مطلوب با دیگران به خصوص همسایگان را دچار آسیب کرده است؛ زیرا تغییرات به وجود آمده در اقتصاد و فرهنگ مناطق روستایی و شهری، همچنین توسعه وسایل حمل و نقل و گسترش امکانات ارتباطی در شهرها، سهولت مهاجرت‌ها و مانند آن، بسیاری از مردم را به زندگی در شهرهای بزرگ سوق داده است. سرانجام با ساخت بی‌رویه مجتمع‌های آپارتمانی در شهرهای بزرگ و کوچک ایران، غالب شهروندان، سکونت در آپارتمان را به زندگی در منازل شهری ترجیح داده‌اند. بدیهی است که این نوع سکونت در بیشتر موارد با شرایط زندگی سنتی ایرانیان، بیگانه و ناسازگار است، همین امر موجب اختلال در ارتباطات انسانی-همسایگی و باعث مشکلات فرهنگی و اجتماعی شده است. به‌عنوان مثال: در جامعه امروز، ارتباطات صمیمی همسایگان به ارتباطات سطحی، تغییر شکل یافته و یا در پاره‌ای از موارد، به کدورت و قطع آن انجامیده است. این وضعیت زمینه‌انزوای اجتماعی آنها را فراهم ساخته که به دنبال آن احساس تنهایی و ناامنی فردی و اجتماعی نیز افزایش خواهد یافت (بنگرید به: جوکار و همکاران، ۱۳۹۷؛ ملکوتی‌نیا، ۱۳۹۶، ص ۲۰۰-۲۴۰؛ نوذری، ۱۳۹۴؛ کامران و همکاران، ۱۳۸۸؛ صابری، ۱۳۹۲؛ فخرایی، ۱۳۹۱).

افزون بر آن، امروزه مدیریت کلان‌شهرها، مبتنی بر الگوی غربی TOD^۱ به معنای توسعه حمل و نقل محور است. نتیجه آن، تخریب نظام محله‌ای و ساخت مال‌ها، مگامال‌ها (مجتمع‌های تجاری بزرگ) و ظهور هایپرمارکت‌هاست. چنین مدیریتی، ضمن اینکه سبک زندگی جدیدی را با ماهیت مصرف‌گرایی غربی ترویج می‌کند، ماهیت محله، خانه و خانواده را تغییر داده، تا اندازه‌ای ارتباطات محله‌ای و همسایگی را از بین برده است و در بسیاری از شهرها لذت و تفریح را از کانون خانه به خیابان و بازارگردی در مجتمع‌های گول‌پیکر کشانیده و در نتیجه خانه را به خوابگاه بدل کرده است. از دیگر پیامدهای مدیریت شهری مزبور، اختصاص محیط‌های شهری به اتوبان‌ها و محصور ساختن انسان‌ها در بین دیوار حیاط‌ها و مجتمع‌های آپارتمانی و در نتیجه، کاهش

۱. مخفف عبارت: Development Oriented Transit

ارتباطات انسانی و افزایش انزوای اجتماعی است. از این رو بعضی معتقدند: در کشور ایران «امروزه به دلیل سلب آسایش شهروندان و ساکنان در کلان‌شهرها با تأسیس لجام‌گسیخته مراکز تجاری در مرکز شهرها و تقلید از الگوهای بی‌ارتباط به ایران در مدیریت شهری، بسیاری از کلان‌شهرها، دیگر جای زندگی نیست!» (خبرگزاری ایسنا، ۱۳۹۵ و ۱۳۹۶).

به نظر می‌رسد؛ علت بخشی از این مشکلات در ارتباطات اجتماعی به این راجع است که؛ از یک سو الگوی مطلوبی با رویکرد اسلامی برای مدیریت ارتباطات انسانی-همسایگی در شهر، ارائه نشده است. از سوی دیگر، اندیشمندان و پژوهشگران در این عرصه، به‌رغم علاقه‌ای که به موضوع همسایگی دارند، تعریف و تصویر روشنی از همسایه و مؤلفه‌های ارتباطات مطلوب همسایگان در زندگی شهری، به دست نمی‌دهند. بدین جهت، مشکلات شهرنشینی به خصوص آسیب‌های زندگی در مجتمع‌های آپارتمانی، همچنان در حال افزایش و گسترش است. با این توجه، به نظر می‌رسد یکی از راه‌های مقابله با وضعیت پیش آمده و پیشگیری از گسترش آن، در قدم نخست؛ بازگشت به مدیریت شهری محله‌محور با رویکرد اسلامی است که با محوریت «خانه و خانواده» و مبتنی بر وجود «همسایه» و ارتباطات دوسویه همسایگی است. در گام بعدی؛ طراحی الگوی ارتباطات همسایگی با رویکرد اسلامی است.

این تحقیق به همین قصد، در پی استخراج مؤلفه‌های ارتباطات همسایگی از متن قرآن و حدیث است. اهمیت و ضرورت این جستار، از یک جهت، برآمده از نگاه آسیب‌شناختی به زندگی در شهرهای کنونی است. از جهت دیگر، توجه فراگیر اندیشمندان به آموزه‌های اسلامی در راستای نظریه‌سازی، نظام‌سازی به هدف آسیب‌زدایی از ارتباطات انسانی است که موجب شده است کشف راهکارهای اسلامی در این راستا ضرورت دوچندان بیابد. به‌رغم این ضرورت، تا جایی که محقق تتبع نموده است در میان مطالعات اجتماعی، اثری از استخراج مؤلفه‌های ارتباطات همسایگی اسلامی مشاهده نمی‌شود. یا حداقل نویسنده به آنها دست نیافته است. از این رو تحقیق حاضر، نخستین تلاشی است که می‌کوشد با روش تحلیل محتوای کیفی متعارف و بررسی منابع اسلامی (اعم از شیعه و سنی) به این سؤال‌ها پاسخ دهد که؛ مؤلفه‌های ارتباطات همسایگی اسلامی و شاخص‌های آن کدام است؟ و به کمک این مؤلفه‌ها چه الگوی عملی را می‌توان برای ارتباطات همسایگی در زندگی شهری کنونی طراحی کرد؟

مبانی و چارچوب مفهومی

مفهوم ارتباط

در تعریف ارتباط، به‌طور معمول از واژگان Relations و Communication استفاده شده است. واژه Communication به معنای اشتراک است که در علوم ارتباطی و ارتباط‌شناسی مورد بحث و

بررسی قرار می‌گیرد. و واژه Relations به: رفتار، سلوک، و طرز عمل، ترجمه شده است. منظور از ارتباط -در سایه این واژگان-، یک واقعیت اجتماعی است که حکایت از بستگی، پیوند و تعلق میان افراد جامعه دارد. همین معنا در تعریف برونو جی بار، از ارتباط، مورد توجه قرار گرفته است، وی در تعریف خود از ارتباط، آن را یک فعالیت اجتماعی برآمده از تلاش مشترک حداقل دو نفر می‌داند که آگاهانه و عامدانه دست به همکاری می‌زنند تا در کنار هم، معنای گنیش متقابلشان را بسازند (محسنیان راد، ۱۳۹۱: ص ۷۰ به نقل از: Bara) افزون بر آن، رودی کِلر^۱ -زبان‌شناس- نیز از جمله کسانی است که مفهوم «رفتار نیت‌مند» را در تعریف ارتباط، گنجانده است (شوتس ایشل، ۱۳۹۱، ص ۱۰۲ به نقل از: Keller).

گاهی در کنار واژه «ارتباط»، از «رابطه» و «روابط» نیز سخن به میان می‌آید. هرچند برخی معتقدند: نمی‌توان رابطه و ارتباط را همیشه به شکلی متمایز نمایش داد (محسنیان راد، ۱۳۹۱، ص ۷۰ به نقل از: Bara)، ولی برخی نیز بر این باورند که؛ ارتباط و رابطه دو فراگرد درهم تنیده‌اند. از این رو ارتباط، فقط سخن گفتن در هوا نیست، بلکه سخن‌گفتنی در میان رابطه‌هاست (همان: به نقل از: Duck). از این رو این دو مفهوم، یکی نیستند بلکه رابطه، به‌مثابه ظرف و ارتباط، بسان محتوای این ظرف می‌باشد. به این لحاظ در نوشتار حاضر، به جای «رابطه» از واژه «ارتباط» بهره جستیم؛ زیرا در مفهوم ارتباط، عناصری چند از قبیل: پیوند اختیاری، انتخاب آگاهانه، عمل و رفتاری همراه با نیت، تبادل پیام و انتقال معانی، تأثیرگذاری، و همکاری میان دو یا چند انسان وجود دارد. از این جهت، در ارتباطات همسایگی اسلامی، به طرز عمل همسایگان در تعامل با یکدیگر نظر داریم. یعنی در ارتباط و پیوند با همسایگان، چگونه باید رفتار کنیم تا رفتار ما با تأثیرگذاری بالا همراه باشد و نیز از آسیب‌های زندگی شهری در امان باشیم؟

مفهوم همسایگی

منظور ما از همسایگی، فراتر از معنای لغوی^۲ و عرفی است. «همسایه» در عرف، شامل خانه‌های دیوار به دیوار و متصل به یکدیگر می‌گردد، حال آنکه در آموزه‌های اسلامی این محدوده، بسیار وسیع‌تر تعریف می‌شود. در حدیثی، حدّ همسایگی، به میزان چهل خانه از پیش رو، پشت سر،

1. Keller

۲. از نظر لغت به دو یا چند نفر که زیر یک سقف باشند، یا اتاق و یا خانه آنها متصل یا نزدیک به هم باشد همسایه می‌گویند (معین، ۱۳۸۵ش، واژه همسایه) در قرآن کریم نیز کلمه «جار» به معنای همسایه آمده که مصدر آن «جوار» و جمع آن «جیران» و به معنای همسایگی است (نساء، ۳۶). راغب اصفهانی نیز در کتاب مفردات در ذیل «ج و ر»، «جار» را این‌گونه معنا کرده است: «الجار مَنْ يَقْرَبُ مَسْكَنَةَ مَنْكَ»؛ همسایه کسی است که مسکنش نزدیک توست (راغب، ۱۳۷۴ش، واژه جار).

سمت راست و سمت چپ، اعلام شده است (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۴، ص ۷۶۳، ح ۳۷۷۳). امام علی (علیه السلام) نیز درباره مرز همسایگی فرموده‌اند: «الْجِوَارُ أَرْبَعُونَ دَاراً مِنْ أَرْبَعَةِ جَوَانِبِهَا»؛ تا چهل خانه از چهار طرف منزل، همسایه به شمار می‌آیند (صدوق، ۱۴۰۳ق، ص ۵۴۴، ح ۲۰ و مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۴، ص ۱۵۱، ح ۶). با این بیان؛ همسایگی از منظر آموزه‌های اسلامی به خانه‌های کنار هم و متصل به همدیگر محدود نمی‌شود، بلکه همسایگی طیف گسترده‌ای از همنوعان را شامل می‌شود که در مجاورت یکدیگر زندگی می‌کنند و در امور اجتماعی مشترک‌اند و آنان در برابر هم مسئولیت اخلاقی و حقوقی دارند.

افزون بر آن همسایگی در چهار جهت راست، چپ، جلو و پشت خلاصه نمی‌شود، بلکه فضا (بالا و پایین) را هم شامل می‌شود. یعنی کسی که در واحدهای آپارتمانی زندگی می‌کند، اگر چهل طبقه باشد، طبقه اول با آخر و بالعکس همسایه هستند. پذیرش عنوان مجاورت در بُرج‌ها آسان‌تر از پذیرش عنوان همسایه با فاصله چهل خانه است (جوادی آملی، ۱۳۸۸، ج ۱۸، ص ۶۳۶). البته به نظر می‌رسد میان مفهوم همسایه و همسایگی، تفاوت وجود دارد. چون اکثر تعاریفی که در علوم اجتماعی از همسایگی به میان آمده است از دو جزء مهم کالبدی (فیزیکی) و اجتماعی برخوردار بوده و آن را عمدتاً شامل عناصری چون: انسان، مکان، نظام کنش متقابل، هویت مشترک و نمادهای عمومی دانسته است. به این لحاظ، همسایگی را گاهی تنها به معنای «یک منطقه جغرافیایی با ویژگی‌های کالبدی خاص که گروهی از مردم در آن زندگی می‌کنند» دانسته‌اند و زمانی دیگر آن را به معنای «نوعی روابط متقابل اجتماعی و یا فعالیت‌های انسانی» تعریف کرده‌اند (نوابخش و رفیعی‌پور، ۱۳۸۷). با این توضیح، منظور ما از همسایگی؛ روابط متقابل اجتماعی نسبتاً مستمر افراد در محدوده مجاورت با دیگران است.

آموزه‌های دینی و ارتباطات انسانی-همسایگی در شهرها

یکی از مسائل مهم در آموزه‌های دینی، برقراری ارتباطات همدلانه، مسئولانه و سازنده با دیگران در ظرف تعاملات اجتماعی است. این مهم، رهاوردی است که در تعالیم الهی با تعبیرات مختلف مورد تأکید قرار گرفته است (کوفی اهوازی، ۱۴۰۲ق، ص ۲۲، ح ۴۸؛ کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۱۷۵، ح ۲؛ همان، ص ۶۳۵، ح ۱). به عبارت دقیق‌تر؛ دعوت به جامعه [و ارتباطات اجتماعی] به صورت مستقل و صریح، جز از ناحیه دستگاه پیامبری و در قالب دین، از جای دیگری شروع نشده است. قرآن به این مطلب تصریح کرده است (بقره، ۲۱۳؛ شوری، ۱۳). پیامبران الهی برای اصلاح و جهت‌دهی ارتباطات مردم، الگوها، قواعد و آدابی را ارائه می‌دادند تا مردم را از ابتذال و

انحراف موجود در زندگی‌شان نجات داده و آنان را سوی سلامت و هدایت، رهنمون سازند (آل عمران، ۱۶۴؛ مائده، ۱۶) چه اینکه برخی با تفکر فرعونى و منش قارونى با تولید فرهنگ خاص، مناسبات ارتباطی ویژه‌ای را در حوزه‌های مختلف زندگی، صورت داده بودند که در سایه آن بر مردمان عصر خود حکومت می‌کردند (زخرف، ۵۱-۵۵).

آیین اسلام با طرح پیوندهایی همچون: «اخوّت ایمانی» (حجرات، ۱۰)، «ارتباطات خویشاوندی» (نساء، ۱؛ انفال، ۷۵؛ فرقان، ۵۴؛ ابن‌شعبه، ۱۴۰۴ق، ص ۱۵۱؛ «ارتباط دوستی» (الرضی، ۱۴۱۴ق، حکمت ۱۲؛ طوسی، ۱۴۱۴ق، ۲۰، ح ۵۰)، «ارتباط همسایگی» (نساء، ۳۶)، «ارتباط کریمانه با غیرمسلمانان، مخالفان و دشمنان (غیرحرّی)» (نساء، ۹۰) و «ممنوعیت ارتباط با منافقان، کافران و دشمنان خدا» (آل عمران، ۱۱۸؛ توبه، ۲۳ و ۷۳؛ ممتحنه، ۱) و... به مقابله با پیوندهای قبیلگی متعصبانه و ارتباطات جاهلی پرداخت و از این مسیر، ارتباطات مبتنی بر نژاد و رنگ، ارتباطات مبتنی بر قدرت و ضعف، ثروت و فقر، آقایی و بردگی، و سایر مناسبات مشرکانه و جاهلی را به مرور از ساحت زندگی بشر به حاشیه بُرد، و بدین وسیله، نظم جدیدی در سامانه ارتباطات انسانی به وجود آورد. ارتباطات همسایگی نیز در کنار سایر قلمروهای ارتباطی، بخشی از این نظام ارتباطی است که در کلیت خود، یک خُرده‌نظام محسوب می‌شود. از این‌رو آموزه‌های اسلامی از یک سو ضمن توجّه و تأکید جدّی بر ارتباطات انسانی و تعاملات اجتماعی هدفمند (مانده، ۲؛ عصر، ۳)، به زندگی در شهرهای بزرگ نیز توصیه کرده است. از جمله این آموزه‌ها، دستور امام علی علیه السلام به حارث همدانی است که فرمود: «وَ اسْكُنِ الْأَمْصَارَ الْعِظَامَ فَإِنَّهَا جَمَاعُ الْمُسْلِمِينَ» (الرضی، ۱۴۱۴ق، نامه ۶۹). و در سوی دیگر آموزه‌های اسلامی برای همسایگی، تعریف، دامنه و کارکردهای مشخصی را ارائه کرده است. در همین جهت، برای همسایگان در قبال یکدیگر حقوق و مسئولیت‌هایی خاص در نظر گرفته است. به‌عنوان نمونه؛ در قرآن، احسان به همسایگان در کنار عبادت خداوند و نفی شرک قرار گرفته (نساء، ۳۶) و در احادیث، بی‌توجهی به امنیت و آسایش همسایگان، نوعی جرم تلقی شده است (صدوق، ۱۴۰۴ق، ج ۴، ص ۱۳، ح ۴۹۶۸) و پرهیز از اذیت و فریب همسایگان از لوازم مسلمانی (نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۸، ص ۴۲۲، ح ۹۸۷۱؛ هندی، ۱۴۰۹ق، ج ۳، ص ۵۴۶، ح ۷۸۳۰) و از جمله آثار ایمان به شمار آمده، است (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۶، ص ۶۶۶، ح ۱). و همچنین در بخشی دیگر از آموزه‌های اسلامی، بدهم‌سایگی از بزرگ‌ترین پستی‌ها (لیثی، ۱۳۷۶، ص ۲۸۶، ح ۵۱۷۳) و قساوت نسبت به همسایه از قبیح‌ترین کارها (صدوق، ۱۴۰۴ق، ج ۴، ص ۳۹۰، ح ۵۸۳۴) قلمداد گردیده و در نهایت، عمران و آبادی شهرها و طول عمر افراد از آثار حُسن همسایگی، محسوب شده است (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۱۵۲، ح ۱۴).

با این توضیحات، در رویکرد اسلامی، ایجاد نظم و انسجام شهری و کاستن از آفت‌های زندگی در شهرهای بزرگ، تا اندازه‌ای در سایه احیا و تقویت واحدها و نهادهای انسانی کوچک از جمله؛ «همسایگی» است.

روش تحقیق

این تحقیق در جمع‌آوری، دسته‌بندی و تحلیل داده‌های متنی از روش تحلیل محتوای کیفی استفاده می‌کند تا از طریق نظام‌مند کردن آنها (در سه مرحله کدگذاری باز، طبقه‌بندی مفاهیم و انتزاع مضمون) به هدف خود نائل شود. از تحلیل محتوا چندین تعریف ارائه شده است که به چند نمونه (به نقل از: عادل مهربان، ۱۳۹۴، ص ۲-۳) از آنها اشاره می‌شود: از نظر وینر،^۱ تحلیل محتوا شیوه‌ای منظم و تکرارپذیر برای جمع‌بندی کلمات متعدد موجود در متن و تبدیل آنها به دسته‌های کوچک‌تر و واضح‌تر (براساس قانون کدگذاری) می‌باشد. سیه^۲ و شانون،^۳ تحلیل محتوا را یک شیوه تحقیق برای تفسیر ذهنی محتوای داده‌های موجود در متون از طریق فرایند دسته‌بندی منظم و تعیین مضامین الگوها می‌دانند.

براساس نظریه سیه و شانون، رهیافت‌های موجود در زمینه تحلیل محتوا به سه دسته تقسیم می‌شود که عبارتند از: ۱. تحلیل محتوای متعارف (عرفی) و قراردادی؛ ۲. تحلیل محتوای جهت‌دار و ۳. تحلیل محتوای تلخیصی یا تجمعی. با این همه در تمام رویکردهای سه‌گانه، یک فرایند مشابه وجود دارد که هفت مرحله را دربر می‌گیرد: ۱. تنظیم کردن پرسش‌های تحقیقی که باید پاسخ داده شوند؛ ۲. برگزیدن نمونه‌های مورد نظر که باید تحلیل شوند؛ ۳. مشخص کردن رویکرد تحلیل محتوایی که باید اعمال شود؛ ۴. طرح‌ریزی کردن فرایند رمزگذاری؛ ۵. اجرا نمودن فرایند رمزگذاری؛ ۶. تعیین اعتبار و پایایی؛ و ۷. تحلیل کردن نتایج حاصل از فرایند رمزگذاری (ایمان و نوشادی، ۱۳۹۰).

در این پژوهش از رویکرد «تحلیل محتوای متعارف» استفاده شده است. در این نوع از تحلیل محتوا از به کار گرفتن مقوله‌های پیش‌پنداشته تئوریک پرهیز می‌شود و در عوض ترتیبی اتخاذ می‌گردد که مقوله‌ها از داده‌ها ناشی شوند. در این حالت، محققان خودشان را بر امواج داده‌ها شناور می‌کنند تا شناختی بدیع برایشان حاصل شود. بنابراین از طریق استقرا، مقوله‌ها از داده‌ها ظهور می‌یابند. لذا این حالت را مقوله استقرایی نامیده‌اند. در این رویکرد، محقق براساس ادراک و

1. Winer

2. Hsieh

3. Shanon

فهم خود از متن مورد مطالعه، نوشتن تحلیل اولیه را آغاز می‌کند و این کار ادامه می‌یابد تا رمزها (مفاهیم) از متن ظهور یابد و سپس براساس شباهت‌ها و تفاوت‌هایشان مقوله‌بندی شوند. این مقوله‌بندی از سازمان‌دهی و گروه‌بندی نمودن مفاهیم به صورت‌های خوشه‌های معنادار دسته‌بندی می‌شود. محقق می‌تواند با ترکیب و سازمان‌دهی این مقوله‌ها آنها را به شمار کمتری از دسته‌بندی (مقوله) تبدیل کند. در مرحله بعدی تعاریفی برای هر مقوله و زیرمقوله و رمز صورت می‌گیرد. در نهایت مفهوم کلی که حاصل جمع‌بندی این مقوله‌ها است، حاصل می‌آید. امتیاز بارز تحلیل محتوای کیفی براساس رویکرد متعارف، به دست آوردن اطلاعات مستقیم و آشکار از مطالعه، بدون تحمیل کردن مقوله یا نظریه‌های از پیش تعیین‌شده است (همان).

مراحل انجام تحقیق

۱. گردآوری داده‌ها

در این تحقیق، منبع جمع‌آوری داده‌ها، آیات قرآن کریم و احادیث (برگرفته از مهم‌ترین جوامع روایی شیعه و اهل سنت) مرتبط با موضوع ارتباطات انسانی-همسایگی است که به صورت نسبی، قابل اعتماد بوده و در برداشت مفهومی نیز با مشورت و اظهار نظر نخبگان، اعتبارسنجی شده‌اند. از این رو به روش ترکیبی (لغت‌کاوی و معناکاوی)، برخی از منابع مهم با دقت خاصی از سوی نگارنده مرور شد و دیگر منابع از طریق جستجو در نرم‌افزارهای جوامع حدیثی و مصاحبه با کارشناسان اسلامی و محققان دارالحدیث و برخی از اساتید محترم دانشگاه مورد استفاده قرار گرفت.

۲. مفهوم‌پردازی نخستین؛ نمایه‌زنی داده‌ها

در این مرحله پس از جمع‌آوری داده‌ها و مرور مکرر و مطالعه معانی و تفسیر آنها، به هر یک از آنها نمایه مناسبی زده شد. محقق در این مرحله با ذهنی آزاد با مرور چندین باره، مجموعه داده‌ها را به کوچک‌ترین اجزای مفهومی ممکن تجزیه نموده تا در مراحل بعدی زمینه طبقه‌بندی و مقایسه عناوین استخراج شده از دل داده‌ها مطابق با سئوالات مربوطه فراهم آید. در مرحله یادشده، تعداد ۴۲۰ داده (مرتبط با موضوع) به دست آمد. سپس برای هر کدام، مفهومی (رمزی) که گویای محتوای متن داده بود، اختصاص داده شد. در اجرای این مرحله، داده‌های جمع‌آوری شده در جدول‌هایی نوشته شدند و در دو مرحله (مرحله اول از سوی نگارنده و مرحله دوم از سوی کارشناسان خبره) برای هر یک از آنها عنوان مناسبی برگزیده شد.

۳. اجرای فرایند رمزگذاری

فرایند رمزگذاری بر مبنای «روش تحلیل محتوای متعارف» شامل: کدگذاری باز، ایجاد طبقه‌ها (مقوله‌ها) و انتزاع مضامین است. محقق در این مرحله با توجه به سؤال تحقیق به رمزگذاری و مقایسه عناوین و مفاهیم استخراج شده از دل داده‌های متنی (در گام‌های مقدماتی) و دسته‌بندی آنها براساس زمینه‌های مشترک پرداخت. حاصل این مرحله، شکل‌گیری «زیرطبقه‌ها و طبقه‌ها» است که زمینه را برای ظهور مضامین اصلی فراهم می‌نماید تا از این مسیر، مؤلفه‌های ارتباطات همسایگی اسلامی، ظهور یابند. گفتنی است؛ به جهت محدودیت صفحات این نوشتار، در قسمت «کدگذاری باز»، بدون درج جداول مربوطه، فقط به ذکر تعداد مفاهیم به دست آمده بسنده می‌کنیم و همچنین از درج جدول «طبقه‌بندی مفاهیم» به صورت تفصیلی اجتناب ورزیده و نتایج آن را در ضمن انتزاع مضمون می‌آوریم. در واقع در هر بخش، طبقات اصلی، بیانگر شاخص‌های مضمون واحد (مؤلفه) در ارتباطات همسایگی اسلامی است (برای مطالعه بیشتر بنگرید به: ملکوتی‌نیا، ۱۳۹۸، تمام اثر).

۴. یافته‌های تحقیق

۴-۱. کشف مؤلفه‌ها و شاخص‌های آن

۴-۱-۱. مؤلفه یکم

۴-۱-۱-۱. محصول فرایند رمزگذاری

جدول ۱: مؤلفه بی‌آزاری

ردیف	زیرطبقات	طبقات اصلی	تعداد کد مفهومی	مضمون
۱	پرهیز از ستم به همسایه، نشانه ایمان	پرهیز از ستم	۱۳	بی‌آزاری
	ستم به همسایه، مانع از ورود به بهشت			
۲	ممنوعیت ضرررسانی مستقیم به همسایه	پرهیز از ضرررسانی	۳	بی‌آزاری
	ممنوعیت ضرررسانی غیرمستقیم به همسایه			
۳	اهمیت پرهیز از آزاررسانی به همسایه	پرهیز از آزاررسانی	۳۷	بی‌آزاری
	مصادیق آزار همسایه			
	پیامدهای آزاررسانی به همسایه			
	آثار خودداری از آزار همسایگان			
	راه‌های مقابله با آزار همسایگان			

۴-۱-۱-۲. تحلیل نتایج

۴-۱-۱-۲-۱. مضمون «بی آزاری» و شاخص های آن

مضمون «بی آزاری»، عصاره ۵۴ مفهوم و ۳ طبقه است که در فرایند رمزگذاری داده های متنی از منابع اسلامی به دست آمد. این مضمون مهم توسط شاخص هایی همچون: «پرهیز از ستم»، «پرهیز از ضرررسانی» و «پرهیز از آزاررسانی» قابل شناسایی و سنجش خواهد بود. در این میان، با مقایسه تعداد کدهای مفهومی هر یک از شاخص های سه گانه، شاخص «پرهیز از آزاررسانی» با داشتن فراوانی بالا (تعداد ۳۷ کد)، در اولویت قرار گرفته است. از این جهت به نظر می رسد نام گذاری مضمون به دست آمده، به «بی آزاری»، قابل توجیه بوده و همچنین حکایت از میزان اهمیت آن در ارتباطات همسایگی اسلامی دارد.

۴-۱-۱-۲-۲. تعریف مفهومی از مؤلفه «بی آزاری»

«بی آزاری» از جمله مفاهیمی است که اسلام به آن توجه ویژه داشته است. آموزه های اسلامی، ستمرسانی، ضرررسانی، و آزاردهی به همنوعان اعم از جسمی، روحی، رفتاری، حقوقی و مانند آن را ممنوع شمرده است. به عنوان نمونه؛ پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، بزرگ ترین شر را زیان رساندن به بندگان خدا می داند و آن را در ردیف شرک به خدا قلمداد کرده است (ابن شعبه، ۱۴۰۴ق، ص ۳۱). امام علی علیه السلام نیز در این باره فرمود: «كَيْفَ تَكُونُ مُسْلِمًا وَلَا تَسْلَمَ النَّاسُ مِنْكَ؟ وَكَيْفَ تَكُونُ مُؤْمِنًا وَلَا تَأْمَنُكَ النَّاسُ؟! وَكَيْفَ تَكُونُ مُتَّقِيًا وَالنَّاسُ يَتَّقُونَ أَذَاكَ؟! چگونه مسلمان باشی در حالی که مردم از تو در آسایش نیستند؟! و چگونه مؤمن باشی در حالی که مردم از تو در امان نیستند؟! و چگونه خداترس باشی در حالی که مردم از آزار تو می ترسند؟!» (دیلمی، ۱۴۱۲ق، ص ۷۰).

درباره ممنوعیت اذیت و آزار همسایگان نیز روایات فراوان و با بیانی شدید و غلیظ وجود دارد از جمله پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «مَنْ أَذَى جَارَهُ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ رِيحَ الْجَنَّةِ، وَمَأْوَأَةَ جَهَنَّمَ وَبَيْتَ الْمَصِيرِ»؛ هر کس همسایه اش را بیازارد خداوند بوی بهشت را بر او حرام می گرداند و جایگاهش دوزخ است؛ و بد بازگشتگاهی است دوزخ! (صدوق، ۱۴۰۴ق، ج ۴، ص ۱۳، ح ۴۹۶۸). امام علی علیه السلام نیز در بیان نشانه های افراد با تقوا، از میان ده ها خصلت اخلاقی و رفتاری در مواجهه با همسایگان، به «عدم آزاررسانی» اشاره می کند و می فرماید: «... وَلَا يُضَارُّ بِالْجَارِ؛ از نشانه های افراد باتقوا این است که؛ همسایگان را آزار نمی رسانند» (الرضی، ۱۴۱۴ق، خطبه ۱۹۳).

علاوه بر آنچه آمد، احادیث اسلامی دیگری در این بخش وجود دارند که به روشنی نشان می دهند: در منظر آیین اسلام هر کاری که زمینه اذیت مردم را فراهم آورد اعم از: نگاه آزاردهنده

(ابن مبارک، ۱۴۱۵ق، ص ۲۴۰، ح ۶۸۹) سخن آزاردهنده (هندی، ۱۴۰۹ق، ج ۹، ص ۴۵، ح ۲۴۷۵۹) و حتی عبادت آزاردهنده (همان، ج ۱، ص ۶۲۲، ح ۲۸۷۸) نکوهیده و ممنوع است. با این توجه، همسایگان در الگوی ارتباطات اسلامی از هرگونه اذیت (روحی و جسمی)، ابراز خصومت، غیبت، تحقیر، مانع تراشی، خشونت‌ورزی، تلخ‌رویی، آسیب بدنی و مالی، غصب زمین، خیانت و مانند آن پرهیز می‌کنند.

۴-۱-۲. کشف مؤلفه دوم

۴-۱-۲-۱. فرایند رمزگذاری

جدول ۲: مؤلفه تاب‌آوری

ردیف	زیرطبقات	طبقات اصلی	تعداد کد مفهومی	مضمون
۱	مدارا، از جمله حقوق همسایه	مدارا	۴	تاب‌آوری
	امنیت دنیوی و رحمت اخروی، نتیجه مدارا با همسایه			
۲	گذشت در مقابل ستم همسایگان	تغافل	۴	تاب‌آوری
	چشم‌پوشی از لغزش، خطا و گناه همسایگان			
	احسان در مقابل بدی همسایگان			
۳	صبر و خوب‌ستن‌داری در مقابل آزار و ناسازگاری همسایگان	تحمل آزار همسایه	۲۰	تاب‌آوری
	تحمل همسایه بد، بسیار دشوارتر از حمل سنگ‌های بزرگ و آهن			
	پناه بردن به خدا از شر همسایه آزاررسان			
	آزار دیدن از همسایه، امری اجتناب‌ناپذیر			

۴-۱-۲-۲. تحلیل نتایج

۴-۱-۲-۲-۱. مضمون «تاب‌آوری» و شاخص‌های آن

مضمون «تاب‌آوری» در ارتباطات اسلامی خلاصه تعداد ۲۷ کد مفهومی و ۳ طبقه اصلی است که در فرایند رمزگذاری داده‌های متنی از منابع اسلامی به دست آمد. این مضمون توسط شاخص‌هایی همچون: «تغافل»، «تحمل آزار همسایه» و «مدارا» شناسایی و سنجیده می‌شود.

۴-۱-۲-۲-۱-۲. تعریف مفهومی از مؤلفه «تاب‌آوری (فعال)»

واژه «تاب‌آوری»^۱ به معنای «حالت ارتجاعی داشتن» و «شناوری و کِشسانی» است. این اصطلاح

1. Resilience

توصیفی، نخستین بار از سوی «هولینگ»^۱ در سال ۱۹۷۳ م به عنوان مفهومی اکولوژیکی مطرح گردید. سپس به صورت گسترده‌ای توسط دیگران در سایر رشته‌ها و زمینه‌های علمی مورد استفاده قرار گرفت (محمدی و همکاران، ۱۳۹۶).

محققان، تعاریف بسیاری برای «تاب‌آوری» ارائه داده‌اند. به طور کلی «تاب‌آوری» مفهومی روان‌شناختی است که توضیح می‌دهد افراد چگونه با موقعیت‌های غیرمنتظره کنار می‌آیند. واژه «تاب‌آوری» شامل مفهوم انعطاف‌پذیری، بهبود و بازگشت به حالت اولیه پس از رویارویی با شرایط ناگوار است. پژوهش کارل^۲ و چیسون^۳ این مطلب را تأیید کرده است که؛ سطوح بالای تاب‌آوری به فرد کمک می‌کند تا از عواطف و هیجان‌های مثبت به منظور پشت سر نهادن تجارب نامطلوب و بازگشت به وضعیت مطلوب استفاده کند (حسینی نیا و حاتمی، ۱۳۹۸).

گارمزی^۴ و ماستن^۵ (۱۹۹۱)، «تاب‌آوری» را یک فرایند، توانایی، یا پیامد سازگاری موفقیت‌آمیز با شرایط تهدیدکننده، تعریف نموده‌اند. والر^۶ (۲۰۰۱) نیز تاب‌آوری را به سازگاری مثبت در واکنش به شرایط ناگوار تعریف کرده است. البته تاب‌آوری، تنها پایداری در برابر آسیب‌ها یا شرایط تهدیدکننده نیست، بلکه شرکت فعال و سازنده در محیط پیرامونی خود است. (سامانی و همکاران، ۱۳۸۶) بنابراین مفهوم «تاب‌آوری» به حالت انعطاف‌پذیری و سازگاری مثبت در قبال سختی‌ها، و مقابله موفقیت‌آمیز در مواجهه با حوادث تلخ و شرایط اضطراب‌زای زندگی اشاره دارد. تاب‌آوری در ارتباطات همسایگی اسلامی نیز بدین معناست که افراد، آزار دیدن از همسایگان را امری اجتناب‌ناپذیر می‌دانند (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۲۵۱، ح ۱۱؛ ابن‌همام، ۱۴۰۴ق، ص ۳۰، ح ۴) و در مقابل آزار و اذیت همسایگان خود، خویشتن‌دار و شکیب‌هستند و از اظهار خشم، انتقام‌گیری و آسیب‌رسانی به همسایه به شدت پرهیز می‌کنند (هندی، ۱۴۰۹ق، ج ۹، ص ۵۱، ح ۲۴۸۹۳) زیرا می‌دانند که چنین اقداماتی، پیامدهای ناگوار دنیوی و اخروی به همراه خواهد داشت (صدوق، ۱۳۶۸، ص ۳۳۳، ح ۱؛ دیلمی، ۱۴۱۲ق، ص ۴۱۳؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۶، ص ۳۶۲، ح ۳۰) کمترین پیامد آن قطع ارتباط با همسایگان و افزایش خصومت و دشمنی‌ها خواهد بود. البته گفتنی است که؛ بسیاری از آزاررسانی‌ها - که در آپارتمان‌ها شایع است - غیرعامدانه و به دلیل نزدیکی آپارتمان‌ها به یکدیگر و به جهت نوع ساخت و ساز واحدها

1. Holling

2. Carle

3. Chassion

4. Garmezzy

5. Masten

6. Waller

رخ می‌دهد. یعنی رفتار معمولی یک فرد، از نظر همسایه‌اش، آزار تلقی می‌شود؛ اما از نظر خودش چنین رفتاری طبیعی است. این مسئله بسیاری اوقات با شیوه ساخت و ساز قابل حل است؛ اما در شرایط فعلی، تحمّل و شکیبایی بخشی از مصادیقش در درک همین نکات است که همسایگان در برخی از شرایط زندگی در آپارتمان، یعنی بخشی از فرهنگ آپارتمان‌نشینی که اقتضای آن آگاهی از شرایط این نوع زندگی و پذیرش آن است، در سایه «تاب‌آوری» معنا می‌یابد.

در الگوی ارتباطات همسایگی اسلامی، هدف اساسی در تاب‌آوری، «تأثیرگذاری» و اصلاح وضعیت موجود است. بدین جهت، ویژگی «فعلال» در تاب‌آوری، عنصر تعیین‌کننده‌ای است. یعنی تاب‌آوری به معنای ظلم‌پذیری و درون‌ریزی مشکلات و تلخی‌ها نیست، بلکه به معنای پذیرش سختی‌ها و ناگواری‌های همسایگی با دیگران و مدیریت آنها به جهت دستیابی به وضعیت مناسب ارتباطی می‌باشد. بنابراین در صورتی که چنین هدفی محقق نشود و استمرار صبر و شکیبایی در قبال آزارهای همسایگان به همراه سایر شیوه‌های اصلاح‌گرانه، نتیجه‌ای به دنبال نداشته باشد، بلکه به ضررهای قابل توجهی نیز بینجامد، در این‌گونه شرایط، راهکار اسلامی، رهاسازی همسایه‌بد و «نقل مکان زندگی به محله دیگر» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۵۱۰، ح ۱؛ مجلسی، ۱۴۲۹ق، ج ۶، ص ۴۵۸) است.

۴-۱-۳. کشف مؤلفه سوم

۴-۱-۳-۱. فرایند رمزگذاری

جدول ۳: مؤلفه مسئولیت‌پذیری اجتماعی

ردیف	زیرطبقات	طبقات اصلی	تعداد کد مفهومی	مضمون
۱	علم به احتیاجات همسایگان	آگاهی از نیاز همسایه	۱۰	
	ممنوعیت بی‌توجهی به نیاز همسایه			
	احوال‌پرسی از همسایه			
	آگاهی از مظلومیت و گرفتاری همسایه			
۲	پیوند همسایگی، امری ناگزیر	حفظ پیوند همسایگی	۱۶	مسئولیت‌پذیری (اجتماعی)
	حفظ همسایگی، سفارش نبوی			
	حفظ همسایگی، بهترین خصلت اخلاقی			
	پیوند همسایگی، راه رستگاری، موجب شادمانی و دخول در بهشت			
	پلیدی درون و قهر، از جمله موانع پیوند همسایگی			
	فرهنگ دینی، تلاش برای رفع کدورت، هزینه مال، عیب‌پوشی و ترک توییح از جمله عوامل پیوند همسایگی			

ردیف	زیرطبقات	طبقات اصلی	تعداد کد مفهومی	مضمون
۳	حفظ آبرو	رعایت حریم همسایه	۱۷	
	حفظ اسرار			
	عبی پوشی			
	عدم خیانت به ناموس			
	حفظ حریم خانه			
۴	فریادرسی، حق همسایه	دادرسی و پشتیبانی	۱۰	
	یاری رسانی به همسایه در انجام نیکی، موجب جلب			
	رحمت الهی			
	دفع ضرر از همسایه، از جمله مکارم اخلاقی			
	دفاع از همسایه			
پشتیبانی و محافظت از همسایه در سختی‌ها				

۴-۱-۳-۲. تحلیل نتایج

۴-۱-۳-۱. مضمون «مسئولیت‌پذیری (اجتماعی)» و شاخص‌های آن

مضمون «مسئولیت‌پذیری (اجتماعی)» در ارتباطات اسلامی با تعداد ۵۳ کد، محصول مفاهیم و طبقاتی است که در فرایند رمزگذاری داده‌های متنی از منابع اسلامی به دست آمد. این مضمون توسط شاخص‌هایی همچون: «آگاهی از نیاز»، «حفظ پیوند همسایگی»، «مراقبت از حریم همسایه» و «دادرسی و پشتیبانی» شناسایی و سنجیده می‌شود.

۴-۱-۳-۲. تعریف مفهومی از مؤلفه «مسئولیت‌پذیری (اجتماعی)»

مسئولیت، به معنای پاسخگو بودن و مورد بازخواست قرار گرفتن است. اهل لغت، مسئولیت را مرادف با موظف بودن و یا متعهد بودن به انجام امری می‌دانند (دهخدا، ۱۳۸۵، ج ۳۴، ص ۴۴۷). این واژه با واژه‌هایی مانند وظیفه، تکلیف، تعهد و حق، تلازم دارد، زیرا تا وظیفه‌ای بر دوش کسی نباشد، مسئولیتی در قبال انجام یا ترک آن نخواهد داشت و هرگاه سخن از حق به میان می‌آید، تکلیف و مسئولیتی هم در پی آن خواهد بود و با اثبات حق برای یک طرف، تکلیف و مسئولیتی متوجه طرف دیگر خواهد شد. بنابراین، مسئولیت‌پذیری^۱ به تعهدی درونی از سوی فرد برای انجام مطلوب همه فعالیت‌هایی که برعهده او گذاشته شده است، اشاره دارد.

مسئولیت‌پذیری، به معنای اجتماعی آن، یک ارزش اخلاقی و از جمله انتظارات اجتماعی است که دارای جایگاه ویژه‌ای در نظام هنجاری جوامع در طول تاریخ بوده است. مسئولیت‌پذیری اجتماعی، نوعی احساس عملی در به کارگیری توانایی‌ها و کوشش کردن برای تطابق و سازگاری با مردم است که عدم آن قانون‌شکنی و نپذیرفتن مسئولیت‌های اجتماعی است (سبحانی‌نژاد و فردانش، ۱۳۷۹).

1. Responsibility

مسئولیت‌پذیری، از ویژگی‌های اصیل انسان است که رشد و تکامل فرد و جامعه انسانی در گرو آن است. بدین صورت که انسان برای فداهای پیش روی خود، رشد، پیشرفت و کمالی را ترسیم می‌کند و برای دستیابی به قله‌های آن کمال، مسئولیت‌هایی را می‌پذیرد (مطهری، ۱۳۸۲، ج ۴، ص ۱۳۷) از این جهت، براساس روایات اسلامی، همه در مقابل یکدیگر مسئولیت و وظیفه دارند (دیلمی، ۱۴۱۲ق، ج ۱، ص ۱۸۴؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۲، ص ۳۸، ذیل ح ۳۶).

در این میان، گزاره‌های متون اسلامی نشان داد: همسایگان نسبت به یکدیگر، مسئولیت‌هایی دارند که باید برای عمل به آنها در صورت وجود شرایط آن به صورت فعال و مؤثر اقدام کنند. چون «کرامت انسانی» (اسراء، ۷۰)، «ایمان توحیدی» (آل عمران، ۶۴) و «ولایت ایمانی» (توبه، ۷۱) اعضای جامعه اسلامی را موظف می‌کنند تا در قبال همسایگان خود، مسئولیت‌هایی را برعهده بگیرند و در برابر آن خود را پاسخگو بدانند. چه اینکه در متون اسلامی، مواردی از قبیل: آگاهی از نیاز و احتیاجات همسایه، حفظ پیوند و ارتباط با همسایگان، مراقبت از حریم فردی و خانوادگی همسایه، دادرسی و پشتیبانی از همسایه در شرایط ناگوار، از جمله کارهایی است که مورد امر و نهی خداوند و معصومان علیهم‌السلام قرار گرفته است و همسایگان در صورت بی‌توجهی نسبت به آن، مورد مؤاخذه الهی قرار خواهند گرفت (صدوق، ۱۳۶۸، ص ۲۸۲).

۴-۱-۴. کشف مؤلفه چهارم

۴-۱-۴-۱. فرایند رمزگذاری

جدول ۴: مؤلفه خیررسانی

ردیف	زیرطبقات	طبقات اصلی	تعداد کد مفهومی	مضمون
۱	خیرخواهی، حق الهی	خیرخواهی	۱۱	
	دعا کردن برای همسایه			
	ممنوعیت فریبکاری			
	خیرخواهی در مشورت دادن			
۲	رسیدگی به همسایه، شرط ایمان و نشانه تشیع	رسیدگی آغازگرانه	۱۶	خیررسانی
	رسیدگی به همسایه، از جمله نیکی‌ها			
	نیکی داوطلبانه			
	رسیدگی به همسایگان از جمله ویژگی‌های صاحبان اخلاق حسنه			
	مصادیق رسیدگی			
۳	تعلیم و تربیت	هدایت‌گری	۸	
	موعظه و تواصی			
	امر به معروف و نهی از منکر			

ردیف	زیرطبقات	طبقات اصلی	تعداد کد مفهومی	مضمون
۴	ایمان، سرچشمه احسان	احسان و انفاق	۴۵	
	به چه کسانی احسان و انفاق کنیم؟			
	مصادیق احسان			
	پاداش و برکات احسان و انفاق			

۴-۱-۲-۴. تحلیل نتایج

۴-۱-۲-۴-۱. مضمون «خیررسانی» و شاخص‌های آن

مضمون «خیررسانی» در ارتباطات اسلامی با تعداد ۸۰ کد، حاصل مفاهیم و طبقاتی است که در فرایند رمزگذاری داده‌های متنی از منابع اسلامی به دست آمد. این مضمون با شاخص‌هایی همچون: «خیرخواهی»، «رسیدگی آغازگرانه»، «هدایت‌گری» و «احسان و انفاق» شناسایی و مورد سنجش قرار می‌گیرد.

۴-۱-۲-۴-۲. تعریف مفهومی از مؤلفه «خیررسانی»

«خیررسانی» به همسایگان، یکی از مؤلفه‌های بسیار مهم در ارتباطات همسایگی اسلامی است، که براساس آن بایستی افراد در میان شیوه‌های اخلاقی و رفتاری، شیوه‌ای را انتخاب کنند که به حال همسایگان‌شان مفید باشد و از انجام کارهایی که به آنها آسیب یا ضرر می‌زند دوری کنند. البته منظور از «خیر»، فقط سود اقتصادی نیست، بلکه سود ارتباطی، سود معنوی و سایر اقسام سود را نیز شامل می‌شود.

گاهی به جای مفهوم «خیررسانی» از مفهوم «نیکوکاری و سودرسانی» نیز استفاده می‌شود. نیکوکاری به این معناست که: ۱. نباید شرّ یا آسیب رساند؛ ۲. باید از شرّ یا آسیب جلوگیری کرد؛ ۳. باید شرّ را از میان بر کند و ۴. باید نیکی کرد یا خیر رسانید (فرانکنا، ۱۳۸۳، ص ۱۱۰-۱۱۱). در اهمیت این بحث، همین بس که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله جایگاه نیکی به مردم و سودرسانی را هم‌رتبه با ایمان به خدا دانسته و فرمودند: «خَصَلْتَانِ لَيْسَ فَوْقَهُمَا مِنَ الْبِرِّ شَيْءٌ: الْإِيمَانُ بِاللَّهِ، وَالنَّفْعُ لِعِبَادِ اللَّهِ»؛ دو خصلت است که هیچ کار نیکی، بالاتر از آن دو، نیست: ایمان به خدا و سودرسانی به بندگان خدا (ابن‌شعبه، ۱۴۰۴ق، ص ۳۵؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۷، ص ۱۳۷، ح ۲). همچنین آن حضرت با عبارت: «خَيْرُ النَّاسِ مَنِ اتَّقَعَ بِهِ النَّاسُ»؛ بهترین مردم را کسانی می‌دانند که مردم به وسیله آنها به سود و منفعت دست یابند (صدوق، ۱۴۰۴ق، ج ۴، ص ۳۹۴، ح ۵۸۴۰).

واژه ترکیبی «خیررسانی»، مفهوم گسترده‌ای دارد، از این‌رو به یک کار خاص و فعالیت ویژه‌ای محدود نمی‌شود، بلکه به اقدامات گوناگون مادی و معنوی اشاره می‌کند که منفعت، رفاه و آسایش دیگران را بهبود می‌بخشد.

مفاهیم فراوانی در احادیث همسایگی وجود دارد که می‌توان آنها را از جمله مصادیق خیررسانی به همسایه تلقی کرد. این مفاهیم عبارتند از: خیرخواهی به مقدار توان، هدایت‌گری، دعا برای همسایگان، فریب ندادن همسایه، رسیدگی آغازگرانه، احسان و انفاق کردن، قرض دادن، کمک مالی، تهیه لباس برای همسایه نیازمند، پرداخت زکات به همسایه نیازمند، اطعام به همسایگان از گوشت قربانی، دریغ نرزدیدن از پیشکش و بخشش فراوان به همسایگان، عطا کردن ضروریات همسایگان پیش از درخواست ایشان، احسان در مقابل بدی همسایگان، رساندن غذا به همسایگان، اطعام به همسایگان مصیبت‌دیده، ایجاد سرور در دل دیگران با رفع گرسنگی و پرداخت بدهی آنان، برآوردن نیازهای نیازمندان، پوشانیدن لباس به نیازمندان، برخوردار نمودن همسایگان از غذای طبخ شده در خانه، و... (بنگرید به: ملکوتی‌نیا، ۱۳۹۸).

۴-۱-۵. کشف مؤلفه پنجم

۴-۱-۵-۱. فرایند رمزگذاری

جدول ۵: مؤلفه مهرورزی

ردیف	زیرطبقات	طبقات اصلی	تعداد کد مفهومی	مضمون
۱	مهربانی خالصانه، خصلت مسلمانی	مهربانی و جلب محبت	۱۰	مهرورزی
	ممنوعیت اظهار غضب به همسایه			
	ممنوعیت سنگدلی نسبت به همسایه			
	ابراز محبت به همسایه			
	لزوم رحم و مهربانی بر همسایه بد			
	ازدیاد محبت به همسایگان در زمان نبود ایشان			
	محبوبیت نزد همسایگان، مسیر نزول خیرات الهی			
	عاطفه‌ورزی به همسایه، موجب نورانیت صورت در روز قیامت			
	ممنوعیت حسدورزی به همسایه	همدلی و همدردی	۱۱	
	آسان شدن دستیابی به حوائج، پاداش دنیوی و اخروی زدودن اندوه از برادر ایمانی			
	تبریک در پیشامدهای خیر و تعزیت گفتن در ایام مصیبت، حق همسایه			
	دیدار نمودن از مسافران برگشته به وطن			
	عیادت از همسایگان بیمار			
	شرکت در تشییع جنازه همسایه			
	دلسوزی به همسایگان بلادیده			
	اطعام به همسایگان مصیبت‌دیده			

۴-۱-۵-۲. تحلیل نتایج

۴-۱-۵-۲-۱. مضمون «مهرورزی» و شاخص‌های آن

مضمون «مهرورزی» در ارتباطات اسلامی با تعداد ۲۱ کد مفهومی، نتیجه مفاهیم و طبقاتی است که در فرایند رمزگذاری داده‌های متنی از منابع اسلامی به دست آمد. این مضمون با شاخص‌هایی همچون: «مهربانی و جلب محبت» و «همدلی و همدردی» شناسایی و سنجیده می‌شود.

۴-۱-۵-۲-۲. تعریف مفهومی از مؤلفه «مهرورزی»

مهرورزی، به معنی دوستی و ابراز محبت است. مهرورزی، مفهومی عام و گسترده است که شامل یک یا چند رفتار به خصوص نمی‌شود، بلکه مجموعه‌ای ارزشمند از خصلت‌ها و رفتارهاست که در زندگی اجتماعی و در تعامل با دیگران از انسان سر می‌زند. مواردی نظیر: خوشرویی، ترحم، عفو و گذشت، رفق و مدارا، نرم‌خویی، تواضع و حسن خلق، و مانند آن از مظاهر محبت و مهرورزی به شمار می‌آیند.

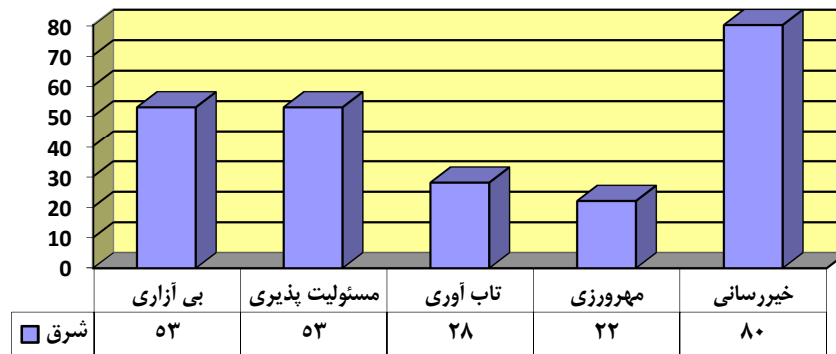
مؤمنان به جهت محبتی که به خداوند متعال دارند (بقره، ۱۶۵)، در همزیستی با همسایگان مؤمن، به مهرورزی پایبندی عملی نشان می‌دهند (فتح، ۲۹) زیرا این ابراز محبت و دوستی، تجلی و ظهور آن محبتی است که به خداوند نثار می‌کنند. از سوی دیگر فرد مؤمن، اعضای امت اسلامی را به مثابه برادر دینی خود می‌داند (حجرات، ۱۰)، از این‌رو با تمام وجود به یکایک آنها محبت و همدلی خود را ابراز می‌نماید و معتقد است که معیار فضیلت هر مؤمن بر برادر دینی‌اش براساس میزان شدت محبت وی نسبت به اوست (حرّ عاملی، ۱۴۱۴ق، ج ۱۶، ص ۱۷۶، ح ۲۱۲۸۲) به‌طور قطع، وجود چنین رابطه حُبّی میان همسایگان در جامعه اسلامی، موجب هم‌سنجی، تناسب و یکرنگی خواهد شد که همین باعث الفت و اتحاد گردیده و زمینه ولاء متقابل میان یکدیگر را فراهم خواهد ساخت.

در احادیث همسایگی، اخلاقیات و رفتارهایی مورد توصیه قرار گرفته است که به نظر می‌رسد همگی به نوعی از مهربانی و ابراز محبت، همدلی و همدردی همسایگان نسبت به یکدیگر اشاره دارند که در واقع، مصادیقی از مهرورزی به شمار می‌آیند. مانند: حسادت نداشتن به همسایه، آرزوی دوام نعمت برای همسایگان، غضب نکردن به همسایه، قساوت نداشتن به همسایه، خیرخواهی به مقدار توان، تبریک در پیشامدهای خیر و تعزیت در ایام مصیبت، عیادت از همسایگان بیمار، شرکت در تشییع جنازه همسایه، دعا برای همسایگان، دیدار از مسافران برگشته به وطن، دلسوزی به همسایگان بلا دیده، فریب ندادن همسایه، گمان نیک به همسایگان و... (بنگرید به: ملکوتی‌نیا، ۱۳۹۸).

مهرورزی به همسایگان با مصادیق مختلفی که گفته شد، موجبات انس و همبستگی میان آنها را فراهم می‌آورد و در نتیجه، ملت اسلامی را همچون پیکر واحد می‌سازد که در ارتباطات انسانی خود، یک هدف، یک راه و یک مقصد را دنبال می‌کنند.

۴-۲. فراوانی مؤلفه‌ها و شاخص‌های آن

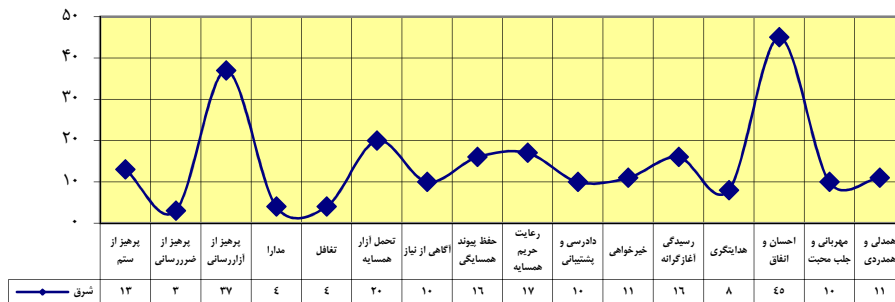
اکنون پس از تحلیل محتوای کیفی متون اسلامی و دستیابی به مؤلفه‌ها و شاخص‌های آن در ارتباطات همسایگی اسلامی، نگاهی به میزان «فراوانی مؤلفه‌ها و شاخص‌های آن» می‌اندازیم. گرچه این مرحله از تحقیق در فرایند روش تحلیل محتوای کمی، به کار می‌رود، ولی ممکن است فراوانی تصریح، تکرار و تأکید یک واژه یا مفهومی از متون اسلامی در موضوع همسایگی، در طراحی الگوی نهایی و یا هر تحلیل دیگری از ارتباطات همسایگی، نقش تعیین‌کننده‌ای داشته باشد، به این جهت در ادامه، نموداری از فراوانی کدهای مفهومی مؤلفه‌ها و شاخص‌های به دست آمده را از نظر می‌گذرانیم.

نمودار ۱: فراوانی مؤلفه‌های ارتباطات همسایگی اسلامی

آنچه از نمودار بالا استنباط می‌شود، این است که در میان مؤلفه‌های ارتباطات همسایگی اسلامی، عناصر «بی‌آزاری» و «مسئولیت‌پذیری»، هر یک با تعداد ۵۳ کد مفهومی و عنصر «خیررسانی» با تعداد ۸۰ کد مفهومی از فراوانی بالا برخوردار می‌باشند که همین امر نشان از جایگاه و اهمیت این سه مؤلفه در ارتباطات همسایگی دارد.

بخش دیگری از فراوانی‌سنجی در تحلیل محتوای کدهای مفهومی، دستیابی به میزان فراوانی شاخص‌های مربوط به مؤلفه‌های ارتباطات همسایگی است. آنچه در ادامه می‌آید، به صورت واضح میزان اهمیت هر یک از شاخص‌ها را در سامانه ارتباطات همسایگی نشان می‌دهد.

نمودار ۲: فراوانی شاخص‌های مربوط به مؤلفه‌های ارتباطات همسایگی اسلامی

آنچه از نمودار خطی بالا می‌توان برای تحلیل کیفی استفاده کرد، فراوانی قابل توجه دو شاخص «پرهیز از آزاررسانی» و «احسان و انفاق» به همسایگان است. افزون بر آن، شاخص «تحمل آزار همسایه» در مقایسه با سایر شاخص‌ها نیز از فراوانی بالایی برخوردار است که در کنار دو شاخص یادشده، می‌تواند نقش قابل توجهی در الگوی مفهومی و عملی ارتباطات همسایگی اسلامی ایفا کند.

۴-۳. ابعاد ارتباطی مؤلفه‌ها

به نظر می‌رسد مؤلفه‌هایی همچون: «بی‌آزاری» و «مهرورزی» به همسایگان، زمینه ارتباط میان آنها را فراهم خواهند ساخت؛ زیرا انجام آنها، ضمن اینکه هزینه مالی به دنبال ندارد، با پذیرش عمومی و اثرگذاری بیشتر همراه است. مؤلفه‌های «مسئولیت‌پذیری» و «خیررسانی» نیز محرک‌هایی هستند که احتمال وقوع مجدد رفتار ارتباطی و شدت و عمق آن را در تعامل با همسایگان افزایش می‌دهند. یعنی انجام مسئولیت‌ها در قبال همسایگان و خیررسانی به آنها امکان تعامل بیشتر و ارتباط همیشگی (در حد دوستی و خویشاوندی) را فراهم خواهد ساخت. «تاب‌آوری (فعال)» هم مؤلفه خاصی است که شرط استمرار و ثمردهی سایر مؤلفه‌هاست. این عنصر در کنار همه مؤلفه‌ها حضور مؤثر دارد؛ زیرا سایر مؤلفه‌ها در ارتباطات همسایگی، هر یک با سختی‌ها و موانعی همراه خواهد بود. در این صورت، آن چیزی که مدیریت این سختی‌ها و مقابله با موانع پیش رو را ممکن و آسان می‌سازد، عنصر «تاب‌آوری» است. در این میان، سهم قابل توجهی از مفاهیم به دست آمده در مسیر تحلیل متون، به مسئله پرهیز از آزاردهی، ستم و آسیب‌رسانی به همسایگان اختصاص یافته و در این راستا با تعبیرات مختلف، اهمیت و تأثیر این موضوع در فرایند ارتباطات همسایگی بازگو شده است. علت اینکه مسئله آزاررسانی و ایجاد زحمت در تعامل با همسایگان مهم می‌باشد، آن است که هیچ عاملی به اندازه آزار و آسیب‌رسانی،

رشته‌های محبت و پیوندهای دوستی را از هم نمی‌گسلد. بدین سبب، اذیت کردن و رسانیدن آزار و آسیب به همسایگان، مانع از شکل‌گیری ارتباط صحیح و سازنده با همسایه‌ها خواهد بود.

۵. پیشنهاد الگوی عملی ارتباطات همسایگی اسلامی

براساس بررسی مؤلفه‌های به دست آمده در تحلیل مفهومی ارتباطات همسایگی اسلامی، می‌توان برای ارتباطات همسایگان دو الگوی عملی متفاوت طراحی کرد.

۵-۱. الگوی پیوستاری

ارتباطات اجتماعی همسایگان در این الگو دارای مراتبی پلکانی است یعنی کیفیت تعامل با همسایه به شکل یک پیوستار (دارای مراتب)، ممکن است به صورت خطی از نقطه «پایین‌ترین حالت» (مرتبه حداقلی)، شروع و تا «بالا‌ترین حالت» (مرتبه حداکثری)، امتداد یابد. یعنی همسایگان در الگوی ارتباطات اسلامی، براساس باورها و ارزش‌های اسلامی، کمترین وظیفه‌ای که نسبت به یکدیگر برعهده دارند، «بی‌آزاری» است و نقطه اوج در این الگوی ارتباطی دوسویه، «خیررسانی» به یکدیگر خواهد بود و مرتبه میانی این الگو نیز با «مسئولیت‌پذیری» و «مهرورزی» تصویر می‌گردد. در این میان، «تاب‌آوری (فعال)»، شرط استمرار و ثمردهی مراتب سه‌گانه و سایر اقدامات ارتباطی است.

به نظر می‌رسد؛ مرتبه حداقلی (بی‌آزاری و تاب‌آوری)، به دلیل اینکه تحقق آن مستلزم وجود ارتباط و تعامل دوسویه میان همسایگان نمی‌باشد، در اجرا با مشکل خاصی روبه‌رو نیست. و مرتبه میانی (مهرورزی و مسئولیت‌پذیری به همراه تاب‌آوری)، نیز ضمن نیاز به وجود سطحی از ارتباط، هزینه قابل توجهی را به همسایگان تحمیل نمی‌کند؛ ولی ارتباطات همسایگان در مرتبه حداکثری (خیررسانی به همراه تاب‌آوری)، ممکن است در بسیاری از مواقع با صرف وقت و هزینه‌های مالی همراه باشد. از این‌رو نسبت به مراحل قبلی، دشوارتر است و لازمه تحقق آن وجود سطح عمیق و وسیع‌تری از ارتباط میان همسایگان و برخورداری آنها از گوهر ایمان توحیدی است. یعنی همسایگان به هر اندازه از ایمان بیشتر و عمیق‌تری به خداوند متعال بهره‌مند باشند، به همان میزان شاهد ارتباطی گسترده، عمیق و سازنده میان خود خواهند بود. پیوستار یادشده در جدول شماره (۶) قابل مشاهده است.

جدول ۶: پیوستاری از مراتب ارتباطات همسایگی اسلامی در زندگی شهری

	مرتبهٔ میانی		
پایین‌ترین مرتبه (مرتبهٔ حداقلی)	مسئولیت‌پذیری (اجتماعی)	مهروزی	بالاترین مرتبه (مرتبهٔ حداکثری)
بی‌آزاری (پرهیز از ستم، ضرر و آزارسانی)			خیرسانی
تاب‌آوری (فعال)			

۵-۲. الگوی چندبُعدی

ارتباطات اجتماعی همسایگان در این الگو دارای ابعاد عاطفی و رفتاری است. به این شکل که همسایگان در قبال یکدیگر، از حیث عاطفی وظیفهٔ «مهروزی» را بر دوش دارند، هرچند طرف مقابل، شایستهٔ محبت و اظهار دوستی نباشد و نیز از حیث رفتاری لازم است همسایگان در ارتباطات خود ابتدا راه تعامل برابر (بی‌آزاری + مسئولیت‌پذیری) را پیش گیرند و در مراحل بعدی، تعامل برتر (تاب‌آوری + خیرسانی) را عملی کنند. توضیح آنکه؛ کمترین وظیفهٔ فرد در تعامل با همسایهٔ خود، پرهیز از شرّ و آزارسانی به اوست، چه اینکه خود را نسبت به همسایه، مسئول و متعهد می‌داند؛ زیرا براساس ایمان به خداوند سبحان و ولایتی که نسبت به برادران مؤمن خود دارد، چنین مسئولیتی را بر دوش خود احساس می‌کند.

همسایگان در بخش «تعامل برابر»، وظیفه دارند حقوق همدیگر را رعایت کنند، در نتیجه به بی‌آزاری و مسئولیت‌پذیری در تعامل با یکدیگر پایبند باشند؛ ولی در تعامل برتر، ارتباطات همسایگان، فراتر از وظیفه و از افقی بالاتر و بدون چشم‌داشت و دریافت سود مادی صورت می‌گیرد. یعنی در این مرتبه، فرد برای حفظ پیوند همسایگی و جلب رضایت و رحمت الهی، تمام بدررفتاری و آزار همسایهٔ خود را تحمل می‌کند و افزون بر آن، راه خیرسانی و سودبخشی (مادی و معنوی) را پیش می‌گیرد.

به نظر می‌رسد ویژگی ممتاز الگوی ارتباطات همسایگی اسلامی در همین مرتبه است؛ زیرا آنچه از مفاهیم اسلامی در این عرصه همچون: حلم، تغافل، عفو و گذشت، احسان، انفاق، خیرخواهی، هدایت‌گری و مانند آن فهمیده می‌شود، به تعاملی برتر و بدون انتظار پاداش و سود مادی نظر دارد. به‌عنوان نمونه؛ عمرو بن عکرمه می‌گوید: از آزار همسایه‌ام به امام صادق علیه السلام

شکایت کردم، ایشان فرمود: به او رحم و مهربانی کن!، پس از این سخن، گفتم: خداوند به او رحم نکند!، امام بعد از شنیدن این حرف، روی خود را از من برگرداند (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۶۶۶، ح ۱؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۱، ص ۱۵۲، ح ۱۲).

از احادیث نبوی (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۱، ص ۱۵۳، ح ۱۵) نیز چنین بر می‌آید که؛ از جمله راه‌های مواجهه با بدی‌های همسایگان، صبر و خودداری از اذیت آنهاست. چه اینکه از منظر اسلامی؛ تحمل بدی‌های همسایگان و پرهیز از آزار آنها، امری مورد توجّه و محبوب خدا (هندی، ۱۴۰۹ق، ج ۹، ص ۵۱، ح ۲۴۸۹۳) و تکمیل نیکی (لیثی، ۱۳۷۶، ص ۴۲۵، ح ۷۱۹۳) به شمار می‌آید. همچنین شکیبایی در مقابل آزار همسایگان از نشانه‌های ایمان (نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۸، ص ۴۱۹، ح ۹۸۵۶) و علامت مروت و جوانمردی محسوب می‌شود (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۵، ص ۷۵، ح ۴۴). افزون بر آن در برخی از احادیث نیز پیوند با کسانی که از ما بریده‌اند، از جمله بهترین اخلاق دنیا و آخرت، یاد شده است (کوفی اهوازی، ۱۴۰۲ق، ص ۳۹، ح ۱۰۴) و همچنین پیامبر اسلام ﷺ، مسلمانان را از قهر و بریدن از یکدیگر، نهی فرموده است (المنذری، ۱۴۰۸ق، ج ۳، ص ۴۵۷، ح ۸).

امام علی علیه السلام نیز در همین راستا در نامه‌ای به فرزندش امام حسن علیه السلام فرمود: «چون برادرت از تو بُرد، خود را به پیوند با او وادار و چون از تو روی گرداند، خود را به او نزدیک کن و چون بُخل ورزد، به او بخشش کن و چون دوری کند، به او نزدیک شو و چون درشتی کند، نرمی کن و چون جُرمی کند، برایش عذری بیاور، تا آنجا که گویی تو بنده او هستی و گویا او بر تو نعمتی دارد» (لیثی، ۱۳۷۶، ص ۸۱، ح ۱۹۵۶؛ الرضی، ۱۴۱۴ق، نامه ۳۱؛ ابن شعبه، ۱۴۰۴ق، ص ۸۱).

بنابراین در الگوی چندبُعدی ارتباطات همسایگی، هر فردی می‌کوشد در تعامل با همسایه خود، در ساحت عاطفی اهل مهرورزی باشد و در ساحت رفتاری از تعامل برابر آغاز می‌کند و در ادامه، آن را با تعامل برتر پایان می‌دهد. الگوی یادشده در جدول شماره (۷) قابل مشاهده است.

جدول ۷: الگوی چندبُعدی ارتباطات همسایگی اسلامی در زندگی شهری

ابعاد ارتباطی		بُعد عاطفی
بُعد رفتاری		
تعامل برتر	تعامل برابر	مهرورزی
تاب‌آوری + خیررسانی	بی‌آزاری + مسئولیت‌پذیری	

۶. سنجش اعتبار الگو و نتایج تحقیق

در پایان برای سنجش اعتبار الگو و نتایج تحقیق، ضمن اینکه بخش مهمی از اعتبارسنجی از طریق رفت و آمد میان متون دینی و مفاهیم به دست آمده از یک سو و مقایسه با مقوله‌های ساخته شده از طرف دیگر و تطبیق آنها بر یکدیگر انجام شد، از تکنیک کنترل اعضا (بررسی توسط خبرگان علمی از میان مدرّسان حوزه‌های علمیه و اعضای هیئت علمی دانشگاه‌ها و پژوهشگاه‌ها) نیز استفاده شد.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

تحقیق حاضر با رویکرد علم اجتماعی دینی و با بهره‌گیری از روش تحلیل کیفی متعارف کوشید مؤلفه‌های ارتباطات همسایگی اسلامی را از قرآن و حدیث، استخراج و تبیین نماید. محقق با بررسی داده‌ها به تعداد ۴۲۰ کد مفهومی دست یافت. سپس کدهای به دست آمده با بررسی بیشتر به زیرطبقات (شاخص‌ها)ی شانزده‌گانه تقلیل یافتند و پس از آن در قالب پنج طبقه (مؤلفه اصلی) از جمله: «بی‌آزاری»، «تاب‌آوری (فعال)»، «مسئولیت‌پذیری (اجتماعی)»، «مهرورزی» و «خیررسانی» دسته‌بندی شدند. مؤلفه‌های یادشده به شکلی ارتباطات همسایگی اسلامی را در ابعاد مختلف (زمینه‌ساز، تقویت‌کننده، استمراربخش و بازدارنده) نشان می‌دهند. سرانجام براساس فراوانی سنجی مؤلفه‌ها و شاخص‌های به دست آمده در تحلیل مفهومی ارتباطات همسایگی اسلامی، برای ارتباطات همسایگان، دو الگوی عملی؛ «پیوستاری» و «چندبُعدی» پیشنهاد گردید. در پایان نیز پیشنهاد می‌شود: ضمن انجام تحقیق میدانی به هدف شناسایی و شرح ویژگی‌های ارتباطات همسایگی در شهرهای کنونی ایران، لازم است براساس نتایج این تحقیق، مقیاسی برای وضعیت‌سنجی و ارزیابی میزان ضعف و قوت همسایه‌داری در هر محله و شهری به خصوص در مجتمع‌های مسکونی آپارتمانی، طراحی گردد.

منابع

- * قرآن کریم، ترجمه مرحوم آیت‌الله علی فیض مشکینی.
۱. ابن‌شعبه حرّانی (۱۴۰۴ق)، تحف‌العقول، تحقیق: علی‌اکبر غفاری، قم: دفتر نشر اسلامی جامعه مدرسین.
 ۲. ابن‌مبارک، عبدالله بن المبارک الحنظلی المروزی (۱۴۱۵ق)، الزهد، بیروت: دارالکتب العلمیه.
 ۳. ابن‌همام، محمد بن همام الإسکافی (۱۴۰۴ق)، التمهیص، تحقیق: مدرسة الإمام المهديّ، قم: مدرسة الامام المهدي.
 ۴. ایمان، محمدتقی و محمودرضا نوشادی (پاییز و زمستان ۱۳۹۰)، «تحلیل محتوای کیفی»، در: فصلنامه پژوهش، س ۳، ش ۲، ص ۱۵-۴۴.
 ۵. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۸)، تسنیم، تفسیر قرآن کریم، قم: اسراء.
 ۶. جوکار، علی‌قلی؛ مجید کاشانی و حسین فکر آزاد (زمستان ۱۳۹۷)، «مطالعه جامعه‌شناختی پیامدهای فرهنگی زندگی آپارتمان‌نشینی در ایران؛ مورد مطالعه: کلان‌شهر تهران»، در: فصلنامه مطالعات علوم اجتماعی ایران، س ۱۵، ش ۵۹، ص ۱۳۲-۱۵۴.
 ۷. حرّ عاملی، محمد بن حسن (۱۴۱۴ق)، وسائل الشیعه، تحقیق: مؤسسه آل‌البیت، قم: مؤسسه آل‌البیت (ع).
 ۸. حسینی‌نیا، نرگس و حمیدرضا حاتمی (بهار ۱۳۹۸)، «پیش‌بینی کیفیت زندگی بر مبنای بهزیستی روان‌شناختی و تاب‌آوری در بازنشستگان»، در: فصلنامه دانش و پژوهش در روان‌شناسی کاربردی، س ۲۰، ش ۷۵، ص ۸۱-۹۱.
 ۹. خبرگزاری ایسنا: سردار امیری (جانشین پلیس راهور ناجا): «مراکز تجاری باید به خارج از شهر بروند»، در تاریخ: ۱۳۹۵/۷/۱۴، کد خبر: ۹۵۰۷۱۴۰۹۲۷۴.
 ۱۰. خبرگزاری ایسنا: ناصر فکوهی (استاد دانشگاه تهران): «کلان‌شهرهای غیرقابل زندگی»، در تاریخ: ۱۳۹۶/۱۱/۸، کد خبر: ۹۶۱۱۰۸۰۴۰۷۹.
 ۱۱. دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۸۵)، لغت‌نامه دهخدا، به کوشش غلامرضا ستوده و دیگران، تهران: دانشگاه تهران.
 ۱۲. دیلمی، حسن بن محمد (۱۴۱۲ق)، إرشاد القلوب إلى الصواب (۲ جلدی)، چاپ اول، قم: الشریف الرضی.

۱۳. راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۳۷۴)، مفردات الفاظ القرآن (۴ جلدی)، ترجمه و تحقیق: غلامرضا خسروی حسینی، تهران: مرتضوی.
۱۴. الرضی، محمد بن حسین (۱۴۱۴ق)، نهج البلاغه (للصبحی صالح)، چاپ اول، قم: هجرت.
۱۵. سامانی، سیامک؛ بهرام جوکار و نرگس صحراگرد (پاییز ۱۳۸۶)، «تاب‌آوری، سلامت روانی و رضایتمندی از زندگی»، در: مجله روانپزشکی و روان‌شناسی بالینی ایران، س ۱۳، ش ۳، ص ۲۹۰-۲۹۵.
۱۶. سبحانی‌نژاد، مهدی و هاشم فردانش (بهار ۱۳۷۹)، «مسئولیت‌پذیری اجتماعی در برنامه درسی کنونی دوره ابتدایی ایران»، در: فصلنامه مدرس، دوره ۴، ش ۱، ص ۹۵-۱۱۴.
۱۷. شوتس ایشل، رینر (۱۳۹۱)، مبانی جامعه‌شناسی ارتباطات، ترجمه کرامت‌الله راسخ، چاپ اول، تهران: نی.
۱۸. شیبانی، علی بن ابی‌الکرم محمد شیبانی (ابن الأثیر الجزری) (۱۴۱۸ق)، أسد الغابة، بیروت: دارالمعرفة.
۱۹. شیبانی، محمد بن حنبل بن هلال (۱۴۱۴ق)، مُسند ابن حنبل (المسند)، تحقیق: عبدالله محمد الدریش، بیروت: دارالفکر.
۲۰. صابری، امیر (۱۳۹۲)، «آسیب‌شناسی سبک زندگی آپارتمان‌نشینی در تهران»، در: مجموعه مقالات دانشگاه علامه طباطبایی، ش ۲۸۶، ص ۶۱-۸۰.
۲۱. صدوق، محمد بن علی ابن بابویه القمّی (۱۳۶۸ش)، ثواب الأعمال، تحقیق سیدحسن خراسان، قم: الشریف رضی.
۲۲. _____ (۱۴۰۳ق)، الخصال، تحقیق: علی‌اکبر غفّاری، قم: جامعه مدرسین.
۲۳. _____ (۱۴۱۳ق)، کتاب من لا یحضره الفقیه، محقق/ مصحح: علی‌اکبر غفّاری، قم: جامعه مدرسین.
۲۴. طوسی، محمد بن حسن (۱۴۱۴ق)، الأمالی، چاپ اول، قم: دارالثقافة.
۲۵. عادل مهربان، مرضیه (زمستان ۱۳۹۴)، مروری بر تحلیل محتوای کیفی و کاربرد آن در پژوهش، ویراستار: مهری دوستی ایرانی، اصفهان: دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی استان اصفهان.
۲۶. فخرایی، سیروس (زمستان ۱۳۹۱)، «پیامدهای اجتماعی آپارتمان‌نشینی: مطالعه موردی شهر مراغه»، در: فصلنامه مطالعات علوم اجتماعی ایران، س ۹، ش ۳۵، ص ۱۰۷-۱۲۸.
۲۷. فرانکنبا، ویلیام کی (بهار ۱۳۸۳)، فلسفه اخلاق، ترجمه هادی صادقی، چاپ دوم، قم: کتاب طه.

۲۸. قُرطبی، محمد بن أحمد الأنصاری (۱۴۰۵ق)، تفسیر القرطبی (الجامع لأحكام القرآن)، تحقیق: محمد عبدالرحمان المرعشلی، بیروت: دار إحياء التراث العربی.
۲۹. کامران، فریدون؛ سیداحمد حسینی و خدیجه ذبیحی نیا (زمستان ۱۳۸۸)، «بررسی مشکلات فرهنگی-اجتماعی زندگی آپارتمانی شهر جدید پردیس»، در: فصلنامه پژوهش اجتماعی، ش ۵، ص ۲۱-۴۰.
۳۰. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق)، الکافی، محقق/ مصحح: علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، چاپ چهارم، تهران: دارالکتب الإسلامیه.
۳۱. کوفی اهوازی، حسین بن سعید (۱۴۰۲ق)، الزهد، ۱ جلد، چاپ دوم، قم: المطبعة العلمیه.
۳۲. لیشی، علی بن محمد (۱۳۷۶ش)، عیون الحکم و المواعظ، تحقیق: حسین الحسنی البیرجندی، قم: دار الحدیث.
۳۳. مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ق)، بحار الانوار، چاپ دوم، بیروت: دار إحياء التراث العربی.
۳۴. مجلسی، محمدتقی (۱۴۲۹ق)، روضة المتقین، قم: دارالکتب الإسلامی.
۳۵. محسنیان راد، مهدی (۱۳۹۱)، ارتباطات انسانی، چاپ اول، تهران: سمت.
۳۶. محمدی، اکبر؛ کسری آشوری و محمد بشیر رباطی (بهار ۱۳۹۶)، «تبیین و ارزیابی مؤلفه‌های تاب‌آوری نهادی و اجتماعی در سکونت‌گاه‌های خودانگیخته شهری؛ مطالعه موردی: ناحیه منفصل شهری نایسر شهر سنندج»، در: فصلنامه مطالعات شهری، ش ۲۲، ص ۷۵-۸۸.
۳۷. مطهری، مرتضی (۱۳۸۲)، یادداشت‌ها، ج ۴، چاپ دوم، تهران، صدرا.
۳۸. معین، محمد (۱۳۸۵)، فرهنگ فارسی (مجموعه یک جلدی)، چاپ دوم، تهران: راه رشد.
۳۹. ملکوتی نیا، علی (۱۳۹۶)، درآمدی بر اخلاق همسایگی براساس آموزه‌های اسلامی، چاپ اول، قم: دارالحدیث.
۴۰. _____ (۱۳۹۸)، «طراحی و تبیین الگوی ارتباطات همسایگی در زندگی شهری براساس آموزه‌های اسلامی با تأکید بر احادیث علوی» [رساله دکتری]، قم: دانشگاه قرآن و حدیث.
۴۱. المنذری، زکی‌الدین عبدالعظیم بن عبدالقوای (۱۴۰۸ق)، الترغیب و الترهیب، تحقیق: مصطفی محمد عماره، بیروت: دارالفکر.
۴۲. نوابخش، مهرداد و مریم رفیعی‌پور (۱۳۸۷)، «بررسی جامعه‌شناختی روابط همسایگی در مجتمع‌های مسکونی شهر تهران» (مطالعه موردی منطقه دو شهرداری)، در: مجله مطالعات توسعه اجتماعی ایران، س ۱، ش ۱، ص ۵۰-۷۰.

۴۳. نوذری، حمزه (پاییز و زمستان ۱۳۹۴)، «تحلیل تعارضات همسایگی و برخی پیامدهای آن در شهر تهران»، در: دوفصلنامه بررسی مسائل اجتماعی ایران، دوره ششم، شماره ۲، ص ۳۷۳-۳۹۰.

۴۴. نوری، حسین (۱۴۰۸ق)، مستدرک الوسائل، قم: مؤسسه آل البيت.

۴۵. هندی، علی المتقی بن حسام‌الدین (۱۴۰۹ق)، کنز العمال، تصحیح: صفوة السقا، چاپ اول، بیروت: مکتبه التراث الإسلامی.